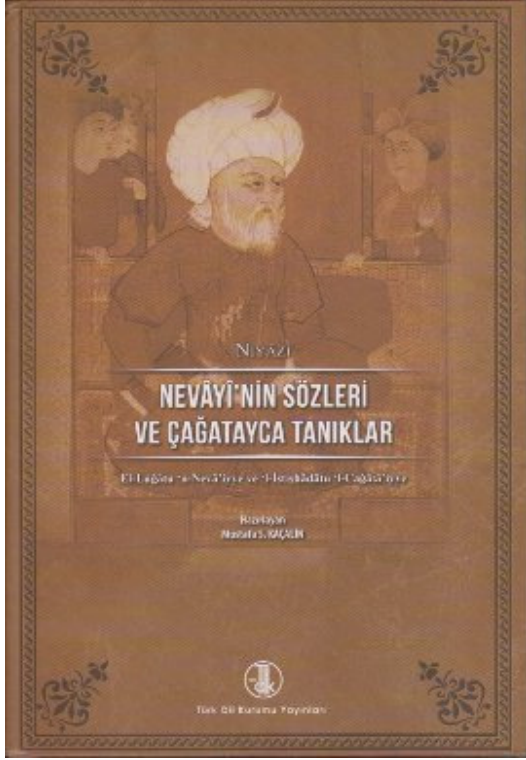

Mustafa Sinan Kaçalın, *Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Lugatu'n-Neva'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Cagata'iyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, 1111 s. + 190 v.

Ersin TERES*

Türk Dil Kurumu Başkanı Sayın Prof. Dr. Mustafa Kaçalın tarafından Türk Dil Kurumu yayınları arasından yayımlanan “Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Lugatu'n-Neva'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Cagata'iyye” adlı eser Çağatayca ile ilgili çalışma ve araştırmalara yeni bir soluk getirmiştir. 1111 sayfa ve 190 varaktan müteşekkil olan bu devasa eser, şimdiye kadar hazırlanan Çağatayca eserlerin en hacimlilerinden biri olarak dikkat çekmektedir. İlim aleminde on farklı isimle anılsa da aslında adsız olduğundan ilk kelimesi olan “Abuşka” takma adıyla bilinen eser için Kaçalın, “Niyâzî Nevâyî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, El-Lugatu'n-Neva'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Cagata'iyye”¹ ismini koymayı tercih etmiştir. Kaçalın, bunda Niyâzî'nin Osmanlı edebiyat tarihinde Nevâyî'nin şiirleri ile çokça ilgilenen kimse olarak kayıtlara geçen tek kişi olmasının etkili olduğunu ifade etmiştir (Bkz. Kaçalın 2011: 13-

14, dn. 3).

Eser 5 temel bölümden meydana gelmiştir.

1. Önsöz ve Teşekkür (Kaçalın 2011: 9-10).
2. Giriş (Kaçalın 2011: 11-86).
3. Metin (Kaçalın 2011: 87-847).
4. Dizinler (Kaçalın 2011: 849-1110).
5. Tıpkıbası (Kaçalın 2011: 1111-1496, 190 varak)

Ön Söz kısmında Kaçalın, eserin hazırlanışında izlediği yoldan bahsetmiş, eserde yaptığı bazı düzenlemeleri neden yaptığı üzerinde kısaca durmuştur. Ön Sözün hemen akabinde eserin hazırlanması sırasında yardımları bulunan kişilere de teşekkür etmeyi unutmamış, güzel bir vefa örneği sergilemiştir.

Giriş kısmı dört alt bölümden meydana gelmektedir.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Eserin diğer isimleri şöyledir: *lugat-i abuşka*, *kitabı lugatı abuşka*, *abuşka dar-lugat-i çağatay*, *lugat-i nava'i*, *lugat-i mavlana neva'i*, *lugat-i mir 'ali şer-i neva'i*, *el-lugat 'ala lisani neva'i*, *El-Lugatu'n-Neva'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Cagata'iyye*, *kitabı'l-luga fi lisani çağatay*, *kitabı lugatı çağatay*.

1. *El-Lugatu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Cagata'iyye* Hakkında Birkaç Söz (Kaçalın 2011: 13-23).
2. Yazma (Kaçalın 2011: 23-36).
3. Çeviriyazı (Kaçalın 2011:36-37).
4. Kaynaklar (Kaçalın 2011: 39-85).

Giriş bölümünün başında yer alan “*El-Lugatu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstişhadatu'l-Cagata'iyye* Hakkında Birkaç Söz” adlı alt bölümde esere neden bu başlığı verdiğini açıklamış, eserin yazarının kim olabileceği hakkındaki görüşlerini ifade etmiş, esere Çağatay edebiyatının güldestesi denilebileceği yorumunda bulunmuştur (Kaçalın 2011: 14). Yine bu bölümde eserin müellifinin kendi ifadelerini aktararak müellifin Osmanlı topraklarında Çağatayca ile ilgilenen bir kişi olduğunu ortaya koymuştur (Kaçalın 2011: 15).

Bu kısımda metnin düzenlenişine dair önemli bilgilere de yer verildiği görülmektedir. Ayrıca bu kısımda neden Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları 3264 numarada kayıtlı yazmanın tercih edildiği üzerinde de durulmuştur. Kaçalın, bunu “Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitapları 3264 numarada kayıtlı yazma kenarlarını kullanması, tek kalemde çıkması, alıntılarda yenilerin ve mükerrerlerin bulunması, mevcutların en hacimli olması dolayısıyla müellif tarafından yeniden ele alınması tasarlanan karalama olarak kabul ve tercih edildi” şeklinde açıklamıştır (Kaçalın 2011: 16). Daha sonra eserin dört kez basıldığından bahsedip bu baskılar hakkında bilgiler vermiştir (Kaçalın 2011: 16-18). Akabinde eserlerinden örnekler verilen edipler ve örnek alınan eserler sıklık sırasına göre sıralanmıştır (Kaçalın 2011: 18-19).

Bundan sonra metnin tertibinde izlenen usluba dair bilgiler verilmeye devam edilmiştir:

İlk on altı yaprakta yazıda ve anlamda farklılıklar bulunan bazı Çağatayca kelimelerin altına karşılıklar ve açıklamalar konulma yoluna gidilmiş, sonra bu yöntem terk edilmiştir. Metindeki biçimleriyle maddebaşına çekilen kelimeler dizildikten sonra örnekleri verilirken bazı karışıklıklar meydana gelmiştir. Bunlar buldukları yerlerden alınıp bulunmaları gereken yere konulmuşlardır. Örneksiz bir madde varsa bunun örneklendirilmesi gerçekleştirilmemiş, ancak rastlanabilen örnekler göz ardı edilmeyip dipte verilmiştir. Metindeki biçimleriyle madde başına çekilen kelimeler dizildikten sonra örnekleri verilirken karışıklıklar olmuştur. Bunlar buldukları yerden alınıp bulunmaları gereken yere konuşmuştur. Örneksiz bir maddenin örneklendirilmesi yapılmamış; ancak rastlanabilen örnekler göz ardı edilmeyip dipte verilmiştir. (Kaçalın 2011: 20-21).

Bu bölümde aktarılan diğer bilgiler ise sözlükteki kaydedeğer ses hadiseleri, sözlükteki metinlerde kullanılan vezinler, manzum alıntılarının nitelikleri, nazım örnekleri hakkında bilgiler, alıntılardaki göndermeler... şeklinde özetlenebilir.

Giriş bölümünde “yazma” alt başlığı ile karşımıza çıkan kısımda ise eserin farklı yazmalarının karşılaştırılmadığı, eserin en hacimli yazmasının esas alınarak herkesin elinde bulunan Sanktpeter'burg' basmasının ve kendisinden alıntılar yapılan yazma eserlerin göz önünde bulundurulduğu ifade edilmiştir. Alıntı yapılan yazma eser sayısının 34 olması da ilgi çekicidir. Bu kadar eserin yazar tarafından kontrol

edilip okunduğunu göstermektedir. Ayrıca sayın Kaçalın burada “Artık bu değerli ve bildiğimiz kadarıyla Osmanlı sahasında ilk düzenli Çağatayca sözlüğünün kuru bir kelime dizini olmadığını, çoğu yerde Çağataycanın yazılmasıyla ilgili ses ve yapı bilgilendirmelerini de içinde taşıdığı farkında olmamız gerekir” diyerek okuyucuyu önemli bir konuda aydınlatmıştır (Kaçalın 2011: 28-29). Yine bu bölümde Kaçalın, “Abuşka Lugati Çağatay sözlüklerinde Doğulu yazar ve Batılı araştırmacıların eserlerinde bulunmayan pek çok söz içermektedir” diyerek sözlüğün önemli bir söz varlığına sahip olduğunu vurgulamaktadır (Kaçalın 2011: 28).

Kaçalın’ın bu alt bölümdeki şu ifadesi ilginçtir: “Eserin bir yönü de yanlışlarıdır. Bunu iki yönde ele almak gerekir. Birincisi eserde görülen bazı farklılıkların yanlış olup düzeltilmesi gerektiği. İkincisi eserde yanlışların bulunmadığı...”. Ona göre birincisi kabul edilirse eserde bazı hatalar bulunmaktadır. Bu hatalar sıralamıştır. İkincisi kabul edilirse bunu bir divanın terkindeki gazellerin başka divanların tertibinde de geçtiği görülür, şeklinde açıklamak gerekir. Yani, Nevâyî divanlarının birkaç tertibi bulunmaktadır. Müellifimizin alıntı için kullandığı divanlar ile bizim tahkik için kullandığımız divanlar farklı tertiplerdir, demekte bu verilenlerin yalnızca doğruya ulaşmak için dikkatler olduğuna, itham ve çelişki olarak anlaşılması gerektiğine vurgu yapmaktadır (Kaçalın 2011: 28-32).

Çeviriyazı kısmında yazar aynı ses için kullanılan ikili işaretlerin tercih sebepleri ile alışlagelmiş çeviriyazı alfabesindeki farklı tercihlerini açıklamıştır:

Çeviriyazıda aynı sesin “ñ” ve “ŋ” ile aynı ses biriminin “é” ve “e” ile yazıldığı görülecektir. Aynı ses Çağataycada n ve g’den oluşan iki ayrı harfle Osmanlıcada ise tek harfle gösterildiğinden Latin harfli imlada da ikili görüntüsünün yansıtılması tercih edildi. Farsça ve Farsça kökenli kelimelerde ise asli yazılışıyla “ng” olarak bırakıldı. “é” ve “e” de durum aynıdır. Sesin “y” ile yazıldığı yerlerde “é”, “y”siz yazıldığı yerlerde “e” tercih edilmiştir. Kelimeler önce duyulmuş sonra yazılmış ise girdiği ikinci dile göre, önce görülmüş sonra yazılmış ise alındığı birinci dile göre yazıya geçirilir. Burada önce harfin abecedeki görünüşü sonra da ses bilgisinin gerçekleri bakımından bir fikir vereceği düşüncesiyle yerleşmiş biçim değil, peşinen göz imlası esas alınmıştır. Buna göre Arap harflerinde /t/ sesine bir nokta ilave edilerek peltek /s/ Latin harflerinde /s/nin altına bir çizgi konularak /s/ ile değil /t/nin altına bir çizgi konularak /t/ ile gösterilmiştir. Aynı durum peltek z’nin de /z/ ile değil, /d/ ile yazılması tercih edilmiştir (Kaçalın 2011: 28-32).

Giriş bölümünün sonunda yer alan Kaynaklar kısmında 525 eserin künyesi verilmiştir. Bu kadar fazla eserin künyesinin verilmesi eser hazırlanırken çok geniş bir kaynak taraması yapıldığını, her ayrıntı için titiz bir şekilde çalışıldığını göstermektedir (Bkz Kaçalın 2011: 39-85).

Sözlüğün asıl yapısını teşkil eden Metin kısmında 2753 Çağatayca maddebaşına yer verilmiştir. Yazar maddebaşlarına geçmeden önce bu bölümde metinde kullandığı işaretleri “Göstermeler” başlığı altında açıklamıştır. Metin kısmında maddebaşı olarak verilen her kelime morfolojik olarak tahlil edilmiştir. Bu, eserin değerini daha da arttırmaktadır.

altav, altavla [< *alti+agu, alti+agu+la*] Altısı bile demektür.

emgek [< *emge-k*] Emek ve Zahmat ma’nasınadır.

başkarmak [< baş+gar-mak] Bu dahı heman başlamak ma'nasınadır.

tankal [< Mo. tuŋ-ga-l < Çin.] 'Askere haber vërmege dërler, ki va'degaha cem' olalar, ki Sedd-i İskenderi'de gelür.

Eserin en önemli ve kaydadeğer bölümlerinden birisi de dipnotlar kısmıdır. Bu dipnotlarda kimi zaman eserden bağımsız olarak Çağatay Türkçesinin sesbilgisi, biçimbilgisi özellikleri aktarılmış, kimi zaman da Çağatay şiirinin alt yapısı hakkında bilgiler sunulmuştur.

*zülfi sevdasıda bilmesler Nevayi nüktesin
kim cünun güftarıdur yahod yılanıñ **arbagı***

Açıklama: Arbag: Afsu[n] 'sıhr ü mekr ma'nasına ve yılan ve 'akreb ve sa'ir mudilerdin ta'vid için okunan du'aya dërler 'Arabide ta'vid ve Çağatay lisanıda arbag dërler (ŞU'URİ: Farhang-i Şu'uri: I, 356^b).

Eserin öne çıkan taraflarından birisi de Dizinler kısmıdır. Dizinler kısmında 4 ayrı dizin yer almaktadır. Ancak bu kısma geçmeden önce "Metnin Kaynakları" başlığı altında kendisinden alıntı yapılan eserlerin künyeleri aktarılmıştır (Kaçalın 2011: 839-847).

Dizinler kısmında yer alan Dizinler şöyledir:

1. Abece Sırasıyla Maddeler (Kaçalın 2011: 851).
2. Abece Sırasıyla Madde Başları (Kaçalın 2011: 893).
3. Anlam Sırasına Göre Madde Başları (Kaçalın 2011: 1047).
4. Çıkmalardaki Açıklamalar (Kaçalın 2011: 1089).

Bu dizinlerden ilki olan "Abece Sırasıyla Maddeler" başlıklı dizinde çekimsiz olsun, çekimli olsun maddebaşı olarak kaydedilmiş kelimelerin dizmesi verilmiştir (Kaçalın 2011: 851-891). "Abece Sırasıyla Madde Başları" başlıklı dizinde ise madde başlarının mükerrer olmayan çekimsiz biçimleri aktarılmıştır (Kaçalın 2011: 893-1045). Üçüncü olarak anlamdan madde başlarına geçişi kolaylaştırmak için "Anlam Sırasına Göre Madde Başları" başlıklı bir dizi daha verilmiş ve sözlük çok amaçlı bir kullanıma sahip hâle gelmiştir (Kaçalın 2011: 1047-1087). Son kısımda ise çıkmalardaki açıklamaların alfabetik dizini verildikten sonra hemen akabinde eserde kullanılan vezinlerin kaç kere geçtiği, adları ve kalıpları büyükten küçüğe doğru sıralanmış, eserde kullanılan kendisinden alıntı yapılan kişi ve eserlerin adları önce ad sırasına göre, sonra da büyükten küçüğe doğru ayrı ayrı dizilmiştir (Kaçalın 2011: 1089-1110).

Uzun yıllar boyu sabırlı ve titiz çalışmanın ürünü olduğu ilk bakışta belli olan bu eserin özel olarak Çağatay Dili ve Edebiyatı üzerine çalışacak bilim adamlarına genel olarak ise Türk Dili ve Edebiyatı üzerine çalışacak bilim adamlarına faydalı olacağı muhakkaktır. Bu eserin bundan sonra yapılacak çalışmalara örnek teşkil edeceği kanaatindeyim. Hocamızı bu değerli eseri hazırlayıp bizlere kazandırdığı için bir kez daha teşekkür etmek istiyorum. Sağ olsun, var olsun. Nice eserlere temennisiyle...